

مظاهر رحمت الهی در عالم تکوین و تشریع از منظر قرآن

فاطمه قنبری^۱

چکیده

رحمت الهی از صفات فعلیه خدا به معنای برآوردن حاجت یا بخشش بدون تأثر قلبی است. همه هستی مظهر رحمت الهی است؛ از این رو به بشر فرمان می‌دهد برای شناخت خداوند و اوصاف کمالی‌اش، در گستره هستی بنگرد تا این‌گونه آثار رحمت الهی را در همه چیز ببیند. این بدان معناست که هستی بر بنیاد رحمت الهی نهاده شده که انسان اگر در هر چیزی از هستی بنگرد و در آن تدبیر و دقت روا دارد، آثار رحمت الهی را می‌بیند که از اینجا به اهمیت این موضوع پی برده می‌شود. این تحقیق با هدف تبیین اجمالی از مظاهر رحمت خداوند در عالم تکوین و تشریع از دیدگاه قرآن با روش توصیفی و استفاده از منابع مکتوب صورت گرفته است. مظاهر رحمت الهی در عالم تکوین شامل وجود، فطرت، عقل، رزق و روزی، شب و روز، باران، محبت، که محبت نیز شامل محبت بین همسران و محبت در اجتماع مومنان می‌شود همچنین مظاهر رحمت الهی در عالم تشریع شامل نبوت، انزال کتب، ملائکه، ولایت، می‌باشد. نتایج حاصله از این تحقیق اینکه با دقت و تأمل در مخلوقات خداوند پی به وجود خالق توانا و اینکه در کوچکترین و جزئی‌ترین کارها برای آفریده‌ها برنامه‌ای هدفمند قرار داده است و مخلوقات را فراموش ننموده است.

واژگان کلیدی: رحمت الهی، عالم تکوین، عالم تشریع، مظاهر رحمت

^۱ طلبه سطح دوحوزه ی علمیه فاطمیه، نجف آباد

مقدمه

رحمت از صفات فعلیه^۱ خداوند می باشد که در مورد انسان و خداوند بکار می رود در انسان به معنای تأثر درونی و قلبی خاصی است که هنگام مشاهده شخص نیازمند به وجود می آید و فرد متأثر شده را به برطرف کردن نیاز او وامی دارد اما در مورد خداوند به معنی عطا کردن و برآوردن حاجت بدون تأثر قلبی است^۲ که بر دو گونه عام (رحمانیه) و خاص (رحیمیه) است. رحمت رحمانیه، همه انسان ها (کافر و مؤمن) را شامل می شود ولی رحمت رحیمیه، رحمت دائمی است که تنها اختصاص به افراد مؤمن دارد. رحمت خداوند بر بندگانش واجب و ضروری است؛ زیرا او سرچشمه همه کمالات از جمله قدرت و علم است همچنین رحمت خداوند چنان در آیات گسترده توصیف شده که همه چیز را فرامی گیرد و رحمت الهی، همیشه در جهان جریان دارد و بر غضب و خشم الهی مقدم است. براساس آیات خداوند بهترین و رحیم ترین رحیمان است. این پژوهش درصدد است به توصیف مظاهر رحمت الهی در عالم تکوین و تشریع بپردازد لذا ضرورت دارد تا به این مسئله پرداخته شود این مقاله در سطح اجمالی و به صورت ساده و روان بیان شده تا مورد استفاده مخاطبان در این زمینه گیرد. این تحقیق به روش توصیفی کتابخانه ای و همچنین با کمک نقل به بیان پاره ای از مظاهر رحمت در عالم تکوین و تشریع پرداخته می شود. طبق بررسی های به عمل آمده درباره رحمت الهی در عالم تکوین و تشریع در قرآن مقالات زیادی نوشته شده است برای نمونه:

۱. مقاله جایگاه رحمت الهی در تفاسیر فریقین، نوشته ابراهیم ابراهیمی، ۱۳۹۵، در این مقاله در مورد رحمت الهی از منظر تفسیرهای شیعه و اهل سنت پرداخته شده که در مقاله حاضر فقط در قرآن می باشد.

^۱ طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۷، ص ۲۶ و ۲۷- تهانوی، موسوعه کشاف اصطلاحات الفنون و العلوم،

ج ۱، ص ۸۴۷

^۲ همان، ج ۱، ص ۱۸.

۲. مقاله بررسی رحمت الهی در قرآن و حدیث نوشته سهراب مروتی، ۱۳۹۵، که درمورد رحمت خداوند در قرآن و روایات پرداخته و اینکه رحمت خداوند مانند دریایی بیکران است و همانا هر چه هست از رحمت و لطف و بخشش اوست ولی در این مقاله در عالم تکوین و تشریع در مورد رحمت بحث شده است.

۳. رحمت و لطف الهی در حکایات تمثیلی مثنوی، نوشته ماه نظری، ۱۳۹۴، که در این مقاله به بیان رحمت و لطف الهی از منظر مثنوی پرداخته ولی مقاله حاضر در مورد مظاهر رحمت از قرآن می باشد.

۴. مقاله رحمت الهی در مثنوی مولوی، نوشته آمنه خواتون اسفندیاری، ۱۳۸۹ که رحمت الهی را از منظر مثنوی مورد بررسی قرار داده ولی مقاله حاضر از منظر قرآن می باشد.

مفهوم شناسی

در این مقاله واژه‌های اصلی به کار رفته عبارتند از: رحمت، عالم تکوین، عالم تشریع و که از منظر لغت‌نامه‌های معتبر مفهوم شناسی می‌شود تا با آگاهی پیدا کردن از معانی دقیق این واژه‌ها، تحقیق با دقت بیشتری صورت گیرد.

۱- رحمت در لغت و اصطلاح

«رحمت» از ریشه «رحم» به معنای دلسوزی و مهربانی^۱، بخشش، رزق و زندگی^۲ آمده است و به طور کلی «ملاطفه»^۳ نامیده اند.

^۱ ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۲، ص ۲۳۰؛ جوهری، الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیة، ج ۱، ص ۱۹۴

^۲ همان

^۳ فراهیدی، العین، ج ۳، ص ۲۲۴

در مجمع البحرین آمده: رحمت در نزد عرب به دو صورت مطرح است: گاهی در مورد انسان به کار می‌رود که به معنای دلسوزی است و سبب ترحم و رافت او به شخص مورد ترحم می‌شود و زمانی در مورد خداوند به کار می‌رود که به معنای ملاطفت، نیکی، رزق و احسان صرف است.^۱ کلمات «رحم، رحمت، مرحمت» در یک معنا بکار گرفته می‌شود.^۲ از نظر علامه طباطبایی، رحمت به معنای تأثیر درونی و قلبی خاصی است که هنگام مشاهده شخص نیازمند به وجود می‌آید و فرد متأثر شده را به برطرف کردن نیاز او وامی‌دارد؛ اما رحمت در مورد خدا به معنای عطا کردن و برآوردن حاجت بدون تأثیر قلبی است.^۳ «رحمت» در اصطلاح عبارت است از رساندن هر صاحب استعدادی به کمال لایق خود و رسیدن هر موجودی به آنچه آمادگی ذاتی آن را دارد.^۴ یا افاضه وجود بر اشیا و باقی نگه داشتن و به کمال رساندن آنان به کمالاتی که سزاوار فطرت آنان است.^۵

۲-عالم تکوین

«تکوین» نیز واژه‌ای است عربی و مقصود از آن «خلقت» و «ایجاد» در خارج از ذهن است.^۶ (کَوْن) به معنی (ساخته) می‌باشد، یعنی هر چه که ساخته شده، پدید آورده شده و یا به تعبیر رایج میان ما، (خلق) شده باشد، در دایره (کَوْن) قرار دارد، یعنی همه چیز به غیر از خداوند خالق. بنابراین، (عالم تکوین)، یعنی تمام عالم هستی که خداوند متعال آن را خلق نموده و به وجود

^۱ طریحی، مجمع البحرین، ج ۳، ص ۲۲۴

^۲ ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ص ۳۶۸

^۳ طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۱۸

^۴ جوادی آملی، تفسیر موضوعی قرآن (معاد در قرآن)، ج ۴، ص ۱۵۹

^۵ گنابادی، ترجمه بیان السعاده فی مقامات العباد، ج ۱، ص ۲۷۸.

^۶ زبیدی، تاج العروس من جواهر القاموس، ج ۱۸، ص ۴۸۷.

آورده است، خواه عالم ماده (همین جهان) باشد و یا عوالم غیر مادی دیگر. خواه مستقیم به امر خداوند متعال پدید آمده باشند، مثل روح که فرمود: «قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي»^۱؛ (بگو روح از امر پروردگار من است) یا خلقتش به واسطه‌ی چیزهای دیگر باشد، مانند انسان که از خاک، آب، نطفه و ... پدید می‌آید.^۲ پس نظام تکوین، یعنی تمامی قوانین حاکم بر نظام خلقت، حال خواه مادی باشند و یا غیر مادی. به عنوان مثال: هم گردش زمین به دور خورشید، یا رابطه‌ی مولکول‌ها، نظام تکوین می‌باشد و هم مفارقت روح از بدن و انتقالش به عالم برزخ از نظام تکوین می‌باشد. بدیهی است که نه بشر و نه هیچ موجود دیگری، بر نظام تکوین، سلطه و تصرفی ندارد چرا که هیچ کسی خالق، قادر (اندازه‌گذارِ قدرتمند) و مالک نمی‌باشد. لذا از معجزاتی که انبیای الهی نشان دادند تا مصنوعات که بشر بر اساس کشفیات علمی می‌سازد، در چارچوب همین نظام تکوین می‌باشد. به عنوان مثال ساده: اگر کسی آب را حرارت داد و بخار شد، هیچ تغییر در نظام تکوین رخ نداده است چنان که درباره‌ی معجزات تصریح دارد که فاعل همه خداوند است و به دست بشر «باذن الله» صورت می‌پذیرد.^۳

۳-عالم تشریع

«تشریع» نیز در اصل و در لغت عربی به معنای «خیلی بالا بردن» چیزی است و در جایی که آب نهر بسیار بالا آمده باشد که حیوانات به راحتی از آن آب بخورند، به کار می‌رود و به صورت ضرب‌المثل می‌گویند: «اهون السقی التشریع»؛ راحت‌ترین آب دادن تشریع است.^۴ این کلمه امروزه

^۱ اسراء، آیه ۸۵

^۲ <http://www.x-shobhe.com/shobhe>

^۳ همان

^۴ حمیری، شمس العلوم و دواء کلام العرب من الکلوم، ج ۶، ص ۳۴۴۶

^۵ زبیدی، تاج العروس من جواهر القاموس، ج ۱۱، ص ۲۴۱

کس که بخواهد این ولایت را عنایت می‌کند تا به واسطه آن بندگان خاص خود را که بیعت ولوی دارند، برای ایصال به مطلوب راهنمایی کرده، مسیر کمال آنان را روشن تر نماید. در سوره مبارکه یونس آمده است: «قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ»^۱ بگو که باید منحصرًا به فضل و رحمت خدا شادمان شوند (و به نزول قرآن مسرور باشند) که آن بهتر و مفیدتر از ثروتی است که می‌اندوزند. از امام باقر نقل شده که فرمودند: «فضل خدا» رسول الله و «رحمت او» علی بن ابیطالب (علیه السلام) است^۲ و تفسیر قمی اضافه کرده: پس با آن شیعه ما باید شادمان شوند که آن بهتر است از آنچه دشمنان ما از طلا و نقره گرد آورده‌اند.^۳ همچنین در سوره مبارکه کهف آمده است: «فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا»^۴ در آنجا بنده‌ای از بندگان خاص ما را یافتند که او را رحمت و لطف خاصی از نزد خود عطا کردیم و هم از نزد خود وی را علم (لدنی و اسرار غیب الهی) آموختیم» «شبر» در کتاب تفسیر القرآن الکریم در تفسیر «فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا» گفته: او خضر است و «آتَيْنَاهُ رَحْمَةً» نبوت است و به دلیل «مِنْ عِنْدِنَا» ولایت است.^۵

نتیجه‌گیری

در این پژوهش به توصیف اجمالی مظاهر رحمت الهی در عوالم تکوین و تشریع پرداخته شد که مظاهر رحمت در عوالم تکوین شامل وجود، فطرت، عقل، رزق و روزی، شب و روز، باران، محبت، نصرت و یاری، همچنین مظاهر رحمت در عالم تشریع شامل نبوت، انزال کتب، ملائکه،

^۱ یونس، آیه ۵۸

^۲ طبرسی، ترجمه مجمع البیان، ج ۱۱، ص ۳۱۶

^۳ قمی، تفسیر قمی، ج ۱، ص ۳۱۳

^۴ کهف، آیه ۶۵

^۵ ابن کثیر دمشقی، تفسیر القرآن الکریم، ص ۲۹۶

ولایت، می باشد. این نتیجه حاصل شد که تمام مخلوقات خداوند به نوعی گوشه ای از رحمت الهی هستند هرچند چون انسانها غرق در آن هستند این رحمت ها دیده نمی شود و حتی گاهی نیز به ناشکری می انجامد.

منابع

*قرآن کریم، الهی قمشه ای، مهدی

۱. جوادی آملی، عبدالله، **تفسیر موضوعی قرآن**، مرکز نشر اسراء، قم، ۱۳۸۰ ش.
۲. شاه عبدالعظیمی، حسین بن احمد، **تفسیر اثنی عشری**، انتشارات میقات، تهران، ۱۳۶۳
۳. طباطبایی، محمدحسین، **ترجمه المیزان**، ترجمه محمد باقر موسوی همدانی، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم، ۱۳۷۴ ش.
۴. طریحی، فخرالدین، **مجمع البحرين**، کتابفروشی، مرتضوی، تهران، ۱۳۷۵ ش.
۵. طبرسی، فضل بن حسن، **ترجمه مجمع البیان**، مترجم هاشم رسولی، تهران: فراهانی، بیتا
۶. طیب اصفهانی، عبدالحسین، **تفسیر اطیب البیان**، تهران: اسلام، ۱۳۷۸
۷. قمی، علی بن ابراهیم، **تفسیر القمی**، دارالکتاب، قم، ۱۳۶۷ ش.
۸. کلینی، محمد بن یعقوب، **ترجمه اصول کافی**، مترجم عباس به نژاد، تهران: انتشارات آرایه، ۱۳۸۷
۹. گنابادی، سلطان محمد، **ترجمه بیان السعاده فی مقامات العباد**، مترجم محمدآقارضاخانی و حشمت الله ریاضی، تهران: سرالاسرار، ۱۳۸۱
۱۰. مصباح یزدی، محمدتقی، **معارف قرآن**، قم: مؤسسه در راه حق، ۱۳۶۸
۱۱. مطهری، مرتضی، **فطرت**، انتشارات صدرا، چاپ چهاردهم، ۱۳۸۲
۱۲. مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، قم: انتشارات امام علی بن ابی طالب (ع)، ۱۳۵۳

منابع عربی

۱۳. ابن فارس، ابوالحسین احمد بن فارس بن زکریا، **مقایس اللغة**، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه قم، ۱۳۸۷
۱۴. ابن کثیر دمشقی، اسماعیل بن عمرو، **تفسير القرآن العظيم (ابن کثیر)**، دارالکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون، بیروت، ۱۴۱۹ق.
۱۵. ابن اثیر، مبارک بن محمد، **النهايه في غريب الحديث**، قم: اسماعیلیان، ۱۳۶۷ش.
۱۶. ابن منظور، محمد بن مکرم، **لسان العرب**، دار صادر، بیروت، چاپ سوم، ۱۴۱۴ق.
۱۷. بیضاوی، عبدالله بن عمر، **انوار التنزیل**، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۱۸ق.
۱۸. تهانوی، محمدعلی بن علی، **موسوعة کشف اصطلاحات الفنون و العلوم**، مکتبه لبنان ناشرون، بیروت، ۱۹۹۶م
۱۹. جوهری، اسماعیل، **المصاحح تاج اللغة و صحاح العربیه**، دارالعلم، بیروت، لبنان، ۱۴۱۰ق.
۲۰. حمیری، نشوان بن سعید، **شمس العلوم و دواء کلام العرب من الکلوم**، دار الفکر المعاصر، بیروت، چاپ اول، ۱۴۲۰ق.
۲۱. زمخشری، محمود بن عمر، **الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل**، مکتبه العییکان، ریاض، ۱۴۱۸ق.
۲۲. سبزواری نجفی، محمد بن حبیب الله، **ارشاد الذهان الی تفسیر القرآن**، دارالتعاریف المطبوعات، بیروت، ۱۴۱۲ق.
۲۳. شبر، عبدالله، **تفسیر قرآن کریم**، دارالبلاغه للطباعه و النشر، بیروت، ۱۴۱۲ق.
۲۴. شرتونی، سعید، **اقرب الموارد**، تهران: دار الأسوء للطباعه و النشر، ۱۴۱۶ق.
۲۵. فراهیدی، خلیل بن احمد، **العین**، انتشارات هجرت، قم، ۱۴۱۰ق.
۲۶. فیروز آبادی، محمد بن یعقوب، **قاموس اللغة**، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۵ق.

۲۷. فیض کاشانی، ملامحسن، **تفسیر الصافی**، انتشارات الصدر، تهران، ۱۴۱۵ق.

۲۸. قمی مشهدی، محمد بن محمدرضا، **تفسیر کنزالدقائق و بحر الغرائب**، تهران:

وزاره الثقافه و الإرشاد الإسلامی، ۱۳۶۷

۲۹. زبیدی، محمد بن محمد، محمد مرتضی حسینی، **تاج العروس من جواهر القاموس**،

دار الفكر للطباعه و النشر و التوزیع، بیروت، چاپ اول، ۱۴۱۴ق.

مقالات

۳۰. جوادی آملی، عبدالله، **فطرت در آئینه قرآن**، فصلنامه علمی انسان پژوهشی دینی،

شماره ۲۳، ۱۳۹۸

۳۱. **دانشنامه جهان اسلام**، مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، برگرفته از مقاله «فطریات»،

شماره ۷۳۰۶

پایان نامه

۳۲. سلامتیان، زنوبه، **بررسی مظاهر رحمت الهی در قرآن و حدیث**، دانشکده ادبیات و

علوم انسانی، ۱۳۹۵

سایت ها

۳۳. <http://www.x-shobhe.com/shobhe>

۳۴. <https://soalcity.pasokhgoo.iR>

۳۵. سایت آیین رحمت، معارف اسلامی و پاسخ به شبهات کلامی، دفتر حضرت آیت الله

العظمی مکارم شیرازی

